

*conomic systems [Dergavne upravlinnja u sferi bezpeky socialno-ekologo-ekonomichnyh system].* Kharkiv: NUCPU, 2017. Print.

2. Myhajlova, L.I., Gutorov, O.I., Turchina, S.G. and Shako, I.O. *Innovation management [Innovacijnyj menedgment].* Kyiv: Centr uchbovoi literetury, 2015. Print.

3. Petrakova, K.O. "Theoretical and methodological analysis of interdependence between economics and politics in public administration [Teoretyko-metodologichnyj analiz vzaemovjazku ekonomiki i polityky u dergavnomu upravlinni]." Diss. Ukrainian State Employment Service Training Institute, 2017. Abstract. Print.

4. Guberns`kyj, L.V. and Nadol`nyj, I.F. *Philosophy [Filosofija].* Kyiv: Vikar, 2008. Print.

---

---

**DOI: 10.5281/zenodo.1240793**

**УДК 364-786.2**

*Ворона П. В., д.держ.упр., доц., ІПК ДСЗУ, м. Полтава*

*Vorona P., Doctor of science in Public Administration, Associate Professor, Head of the Department of Public Administration and Administration of the Institute of Personnel Training of the State Employment Service of Ukraine, Head of the All-Ukrainian Union of Veterans "Brotherhood of the Fenix battalion, Deputy of the Poltava Regional Council, Poltava*

## **ШЛЯХИ СОЦІАЛЬНОЇ РЕАБІЛІТАЦІЇ УЧАСНИКІВ УКРАЇНСЬКО-РОСІЙСЬКОЇ ВІЙНИ НА СХОДІ УКРАЇНИ: ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД**

### **WAYS OF SOCIAL REHABILITATION OF PARTICIPANTS OF UKRAINIAN-RUSSIAN WAR IN THE EAST OF UKRAINE: INTERNATIONAL EXPERIENCE**

*У статті розкрито шляхи соціальної реабілітації учасників українсько-російської війни на сході України у розрізі вітчизняного та зарубіжного досвіду. Виокремлено найбільш ефективні технології соціальної реабілітації як за участі громадського сектору (перш за все волонтерів) так й за участі держави. Запропоновано шляхи модернізації державної політики соціальної реабілітації учасників війни на Сході України на основі досвіду США.*

**Ключові слова:** *соціальна реабілітація учасників бойових дій, українсько-російська війна, посттравматичний стресовий розлад (ПТСР), ветеранську клуби, АТО, волонтери.*

*The article reveals the ways of social rehabilitation of the participants of the*

*Ukrainian-Russian war in the east of Ukraine in the context of domestic and foreign experience. The most effective technologies of social rehabilitation are identified, both with the participation of the public sector (primarily volunteers) and with the participation of the state. The ways of modernization of the state policy of social rehabilitation of the participants of the war in the East of Ukraine based on the US experience are suggested.*

**Keywords:** *social rehabilitation of participants in hostilities, Ukrainian-Russian war, post-traumatic stress disorder (PTSD), veteran clubs, ATO.*

**Постановка проблеми.** Останні роки розвитку української державності принесли нам дуже цінні але трагічно тяжкі життєві уроки. Російсько-українська війна на сході нашої держави, зрежесована і розв'язана «путінським режимом» завдає українському суспільству, українським сім'ям жахливих втрат. Лише полтавців за час російської агресії з 2014 р. загинуло близько 200 чоловік – бійців та волонтерів – оборонців незалежності і цілісності України, сім'ї втратили найдорожче – синів, батьків, годувальників. Сотні тисяч наших співгромадян змушені були втікати зі сходу країни від страшного лихоліття війни з тимчасово окупованої території. Справдилось у черговий раз твердження Головного отамана військ УНР Симона Петлюри «Шлях звільнення кожної нації густо кропиться кров'ю. Нашої – так само. Кров'ю чужою і своєю. Ворожою і рідною». Інша цитата: «Кров, пролита для... великої мети, не засихає» [12, с. 3]. Останні події вказують на те, що справжньої свободи і незалежності для нації без жорстокої боротьби не буває.

У 2016 році, за оприлюдненими даними Міністерства оборони (МО), в Україні було зафіксовано 63 випадки самогубства серед військових. І хоча офіційна статистика що до психічних травм і розладів серед учасників бойових дій до сьогодні відсутня – більшість фахівців вважає причиною посттравматичний стресовий розлад (ПТСР). Сам термін «травма» у мовних словниках довгий час означав фізичне поранення, ушкодження, і лише на початку 80-х років поняття травми почали застосовувати щодо явищ, пов'язаних із психічним станом людини та значно ширшими проблемами (дитяча, культурна, історична травма тощо), що виникають в житті людини.

За даними МО України, кожен десятий учасник війни на сході України отримав фізичне поранення різного ступеню тяжкості. Але при цьому складно оцінити стан психічного здоров'я тих близько 300 тисяч учасників україно-російської війни на сході України, які вже повернулися додому бо наслідки можуть мати відтермінований характер і «наздоганяти» людину у майбутньому. Сьогодні вже понад 4 тисячі учасників бойових дій мають офіційний статус інвалідів війни і цей досвід пережитого залишається з ними назавжди, а часто й переслідує в повсякденному житті. ПТСР, як і будь яка хвороба чи психічний розлад, є завжди там, де існують насильство, смерть, війна.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** Дослідження впливу

інститутів держави та громадського сектора на шляхи соціальної реабілітації учасників українсько-російської війни на сході України є актуальними, але вплив інститутів держави на цей процес мало вивчений, хоча вже є достатній вітчизняний й зарубіжний досвід. Цей напрям досліджень цікавить багатьох науковців, політологів та практиків-управлінців, а особливо психологів серед них: Вельтищев Д. [2], Лазебная Е. [5], Малкіна-Пих І. [7], Матяш М. [8], Панченко Д. [11], Ромек В. [13], Тарабрина Н. [14], Хрипливий І. [16], Худенко Л. [8], Циганенко Г. [9], та інші. Значний внесок для соціальної реабілітації учасників бойових дій на сході України роблять волонтерські організації: психологічна кризова служба ГО «Українська асоціація фахівців з подолання наслідків психотравмуючих подій» [9], «Мистецька криївка», та інші чисельні волонтерські та «атовські» громадські організації.

**Постановка завдання.** В Україні зараз близько 300 тис. учасників бойових дій, які взяли участь у боях на сході України. Навіть при нинішньому пасивному ході боїв ця цифра може значно вирости. За нею стоять активні люди 20-40 років. Це ті, кого потрібно інтегрувати у мирне життя. Зараз соціальна допомога держави учасникам бойових дій обмежується матеріальними виплатами. Але завдання по відношенню до ветеранів куди ширше – повернення громадян-учасників війни до мирного життя, допомога у працевлаштуванні, формування поваги до військової служби і людей, які її пройшли, мотивація вибирати військову кар'єру, активізація національно-патріотичного виховання за участі тих, хто зі зброєю в руках захищав її суверенітет та свободу. Тому *мета дослідження* – запропонувати на основі світового досвіду більш дієві шляхи реабілітації учасників цієї гібридної війни.

**Виклад основного матеріалу.** Результати теоретичного аналізу цієї проблеми доводять, що ПТСР має труднощі в лікуванні: людина, яка постійно страждає від нав'язливих спогадів, нічних кошмарів, нападів страху, агресії, постійного очікування загрози, бачить полегшення саме в тому, щоб не згадувати, й тим більше – не говорити про пережите. Іноді ветерани шукають порятунку у алкоголізмі, наркотиках, намагаються витіснити спогади іншими гострими відчуттями. Останній, радикальний спосіб позбутися щоденного жаху – суїцид. «Знадобилося 2 роки та 9 спроб самогубства, щоби чоловік нарешті погодився прийняти допомогу», – каже дружина ветерана війни в Іраку із США [15]. Заохотити ветерана говорити про виниклі після війни перед ним проблеми – неймовірно важке завдання. Держава на належному рівні цьому уваги не приділяє, часто психологічна допомога, що надається «за бажанням учасника війни» у санаторіях та госпіталях є формалізмом та профанацією. Майже ніхто з бійців не визнає, що йому потрібна психологічна допомога і що він має ПТСР. Тому головне завдання державних інститутів у цьому випадку надзвичайно чутливо віднестись до проблем ветерана і не нав'язливо підвести до згоди прийняти соціально-психологічну допомогу. Важливо відпрацювати витончений механізм такого моніторингу потреби і можливості впливу. Для цього варто знати особливості протікання ПТСР та

вже набутий досвід його подолання і роль в цьому процесі органів державного управління, місцевого самоврядування, громадських формувань. Вирішення цих ветеранських проблем є питанням національної безпеки країни.

Часто на ветерана діє, нав'язане суспільством побоювання здатися «слабаком» зупиняє відкритість ветерана. У розмові з психологом, психотерапевтом чи дружиною військовий часто боїться почути критику чи згадати подію, за яку він відчуває провину. Наприклад, американські ветерани (Афганістан, Іран, В'єтнам) рідко говорять про страх: «Замість цього вони говорять про сором, провину або жаль. Вони намагалися бути героями, захистити слабкого, врятувати своїх хлопців, узяти висоту. Але потім вони помилково вбивали цивільних, примушували себе пройти повз поранену дитину, зрештою втрачали свій момент істини». Тому острах осудження стає на заваді лікуванню, алевилікуватись без його подолання майже неможливо. «Людина після повернення з війни змінюється, – каже психолог Ф. П'юселік. – Вона більше не може повністю довіряти партнеру, батькам, своїм кращим друзям. Єдиний, хто, як їй здається, його зрозуміє – інший солдат, який був «там». Навіть якщо вони ніколи не зустрічалися». Тому чи не єдиний спосіб умовити військового говорити про свою післявоєнну проблематику – це слова іншого солдата. Він може вмовити ветерана звернутися до психолога або відвідати групові зустрічі ветеранів. У США цим займаються ветеранські організації, психологічну допомогу можна отримати через Міністерство у справах ветеранів [15]. В Україні ветерани з ПТСР справляються часто самотужки, через свої громадські організації або за допомогою окремих волонтерських проектів активістів. Іноді до цих проектів долучаються органи місцевого самоврядування сприяючи створення умов для посттравматичної стресової реабілітації бійців. Наприклад, Полтавська обласна рада єдина в Україні з 2015 року запровадила власну програму соціальної адаптації та оздоровлення військовослужбовців – учасників боїв на сході країни та осіб, які у складі добровольчих батальйонів брали участь в АТО, дітей віком до 7-ми років загиблих бійців у рамках обласної комплексної програми. Так, для вказаної категорії осіб та членів їх родин проводиться оздоровлення в оздоровчих закладах області одночасно з наданням психологічних, реабілітаційних та інших послуг. Протягом 2015 – 2016 років 3623 «атовці» та члени їх сімей пройшли оздоровлення. Також було вирішено питання оздоровлення дітей віком до 7 років загиблих бійців спільно з матерями. Міські та районні центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді проводять закупівлю санаторно-курортних путівок відповідно до Закону України "Про публічні закупівлі" шляхом укладення угод із санаторно-курортними закладами. Члени сімей загиблих забезпечуються санаторно - курортними путівками строком не менш як 18 календарних днів [10]. Полтавська обласна рада однією з перших визнала учасниками бойових дій бійців добровольчих батальйонів та надала їм заслужені пільги й статус. У 2015 році обласною радою для вшанування героїзму бійців українсько-російської війни на сході України бу-

ла заснована вдзнака I-II ступеней «За вірність народу України».

Серед українських так званих «фахівців з проблем АТО-вців» була спровокована теза про те, що близьк 93% учасників війни є з психічними проблемами, що звісно відображає науковий рівець цих фахівців, але в той же час створює проблемне сталення до ветеранів як з боку суспільства так і негативно впливає на їх самооцінку. Насправді, до 20% американських ветеранів, які служили під час війни в Іраку й Афганістані, пережили ПТСР і мали глибоку тривалу депресію. У жінок-військових ПТСР часто пов'язаний із сексуальними домаганнями щодо них чи фізичним насиллям. Ці 500 тисяч ветеранів США, які пережили травму й розлади, відчутно вплинули на розвиток американської системи охорони здоров'я, соціальних служб, громадських ініціатив. Прямо екстраполювати цю статистику на Україну не варто, але ця статистика дає приблизне уявлення про масштаби цього явища і в Україні [4].

Дослідивши досвід США та роботи багатьох українських волонтерів, стверджуємо, що найкраще іде процес реабілітації та повернення до мирного життя у громадських структурах учасників війни, тоді коли вони збираються разом. Невипадково навіть за часів існування СРСР тодішня влада приділяла серйозну увагу ветеранським організаціям та різним патріотичним заходам. З одного боку це було нав'язування свого ідеологічного впливу ветеранській аудиторії а з іншого боку – створювались умови для максимально можливого спільного перебування та спілкування. Ці спілки ветеранів діють по цей час, хоча вже й ветеранів Другої світової війни – учасників бойових дій залишилось дуже мало. Але їх досвід роботи є повчальним.

Одним з напрямів такої роботи є проведення різного роду масових заходів, що привертають увагу до проблем ветеранів або заходи по їх вшануванню. Останнім часом набирають популярності ветеранські ігри (спортивні змагання), до яких залучають як інвалідів (що демонструють унікальну силу духу – характеру, що надзвичайно повчально для молоді) так і просто ветеранів війни на сході України, створюючи умови відволіктись від трагічних та болісних спогадів. У офісах громадських організацій, ветерани часто створюють умови для змістовного відпочинку – свого роду ветеранські клуби, там де є можливість пограти в різні ігри, взяти цікаві книги, попити чай-каву і головне поспілкуватись з бойовими побратимами, що гарно розуміють їхній стан, що дає можливість зняти стрес, минаючи психотерапевта. Тим паче рівень вітчизняної психіатрії у питаннях реабілітації учасників війни на сході залишається досить малокваліфікованим, більше надають допомогу волонтерські організації, що проводять цю справу (приклад «Мистецької криївки» та ін.).

США створили розгалужену систему адаптації ветеранів, на яку виділяється більше 60 млрд. дол. щорічно. За кілька років США зуміли побудувати дієву систему реабілітації ветеранів. У лютому 2013 року в окрузі Ерат штату Техас більше 30 тис. людей прийшли прощатися з національним героєм Америки, військовим снайпером Крісом Кайлом. Він брав участь у військовій операції в Іраку і став найрезультативнішим стрільцем за всю історію

армії США. На його рахунку більше 150 підтверджених вбивств. За голову Кайла в Іраку була призначена нагорода в розмірі 20 тис. дол. Але загинув він через 4 роки після демобілізації. Снайпера застрелив інший ветеран Афганістану, якого Кайл намагався тренувати на замовлення приватної організації, щоб розвіяти його депресію. Досі незрозуміло, що стало приводом для вбивства. За словами лікарів, Едді Рут, який його застрелив, страждав від ПТСР після поранення і бойових дій. Будь-яка подія могло спровокувати його на агресію. Кайл став національним героєм: фільм про його долю, що вийшов на екрани в кінці 2014 року зібрав в прокаті понад 300 млн. дол. і номінований на шість премій Американської кіно академії [1, 4].

У бюджеті США на 2015 рік на ветеранів було закладено 68,3 млрд. Більша частина грошей використано на медичне та психологічне відновлення людей, які пережили війну. Хоча в Асоціації ветеранів США вважають, що держава могла б робити більше, так як сучасні солдати страждають сильніше, ніж їх колеги, які пройшли війни в Кореї або В'єтнамі. За даними асоціації, людина, яка побувала в Іраку, з часом починає скаржитися на 10-14 хвороб, тоді як ті, що пережили В'єтнам зверталися до лікарів лише з чотирма проблемами. Крім того, економіка США не здатна була забезпечити роботою відразу всіх, що повернулися з армії. А за даними міністерства оборони США, тільки 57% людей, які пройшли через військові дії, можуть далі нормально продовжувати службу. І справа тут не лише у фізичних пораненнях - більшість з них не готові до нової війни психологічно. Але і до мирного життя їх дуже складно адаптувати. Зараз Америка поступово намагається згладити протиріччя колишніх солдатів з звичайним життям. На думку професора Меттью Фрідмана з Національного центру по боротьбі з посттравматичним синдромом, ветерани – абсолютно нормальні люди, які ще можуть принести користь економіці країни, але тільки якщо їм дати роботу і соціалізувати, а не висловлювати лише співчуття [1, 4, 6, 15].

За програмою уряду США більше 200 чоловік в 2015-2016 роках повинні отримати протези для кінцівок, керовані за допомогою думки. Спеціальні датчики приєднують до нервових закінчень, а сигнали від них йтимуть до механічних деталей протеза. У США для ветеранів закладена мережа з 150 госпіталів і 600 клінік по всій країні. При цьому уряд не бере добровільні внески для лікування поранених солдатів, хоча громадські організації і збирали пожертви, адже військи воювали за країну і вона має їх забезпечувати всім необхідним і повернути до мирного життя [1, 4, 15].

Багатьох американських військових, які повернулися з Афганістану і Іраку рятує від ПТСР не допомога держави, а групи самопомогі ветеранів війни які створюються у США і вони свого роду психотерапевтичними групами, побудована за таким же принципом, що і група «Анонімні алкоголіки». Там не потрібні професійні психотерапевти. Там – люди, що пройшли через схожий страшний досвід війни, збираються разом і діляться один з одним своїм болем, досвідом, надією. Вони розуміють один одного з півслова, що

допомагає і діє, часто може вберегти від самогубств, насильства, алкоголю і наркотиків. Такі групи не вимагають великих фінансових витрат.

В Україні, вони теж повинні з'явитися (якщо ще не з'явилися) такі групи психологічної самодопомоги ветеранів війни. Було б добре якби вони працювали при ветеранських клубах, офісах ГО учасників АТО. Це реальний шлях порятунку і вихід для багатьох. На жаль, процес психологічної реабілітації учасників бойових дій в нашій країні відсутній майже повністю, в госпіталі від ПТСР пропонують пити нейролептики і заспокійливі, велика частина суспільства, в принципі сприймає солдатів повернутих з війни, як хворих і намагається їх цуратися (відома байка про 93% ветеранів, що мов вони мають психічні розлади). Так, ці хлопці були на війні, та вони бачили те, що більшість ніколи не побачить, майже всі травмовані, але вони ні в якому разі не хворі, не потрібно їх жаліти, або поблажливо ставитися. Вони неймовірно сильні і мають безцінний досвід. І впоратися зі своїми переживаннями можуть тільки вони самі, ніхто за них зробити це невзможі [8, 9].

Багато тренінгів для бійців, що повертаються з війни, які повертаються в мирне життя проводять волонтерські громадські організації. Ще одна відмінна і дуже важлива та необхідна особливість - тренінги мають проводитись самими бійцями-ветеранами. Солдати з солдатами, офіцери з офіцерами. Ця програма розроблена датчанкою Дітті Марчер, яка протягом 30 років працює з ПТСР після безлічі конфліктів по всьому світу, в Данії, а там на 6,5 мільйонів жителів припадає кілька сот тисяч учасників бойових дій ця програма дає вражаючі результати: група ветеранів, які повернулися до мирного життя, розробила програму по роботі з дітьми з неблагополучних сімей, і за три роки рівень дитячої і підліткової злочинності в окремо взятому місці впав з 60 до 15 відсотків. І це лише один з прикладів [9]. Достатньо вагомо впливає на посттравматичну реабілітацію ветеранів навчання та зайняття або організація власної справи, що створює умови великої завантаженості і максимальної напруги з орієнтацією на результат та успіх. Багато з теперішніх військовослужбовців, які стали до лав американської армії після трагедії 11 вересня, пройшли Ірак та Афганістан. Саме задля їх успішної реінтеграції було значно розширено програми, які дозволяють військовим навіть після завершення служби впевнено почувати себе у суспільстві. Піклуватись про реінтеграцію військових починають з самого початку їх служби. Одним з основних елементів таких програм є доступ до вищої освіти, яка в США є дорогою.

Тим, хто більше 36 місяців служив у регулярних військах після вересня 2011 року, держава повністю сплачує витрати за вищу освіту. За менший строк служби допомога визначається пропорційно. В деяких випадках можливість безкоштовної освіти ветеран може передати дружині, чоловікові або дітям. Окремо, під час служби Міністерство оборони оплачує навчання військового в цивільному коледжі, якщо воно проводиться у його власний час. Військова служба – це можливість для небагатих американців отримати гарну освіту [1].

Більшість бійців АТО – це люди, які вже мають освіту, тому справжня проблема не в необхідності здобуття вищої чи професійної освіти, а в ПТРС. Багато людей, які пройшли бойові дії, мають бажання кардинально змінити своє життя замість того, щоб повертатися до старого. Їм необхідна допомога у наданні нових можливостей – це важлива частина реабілітації. У західній практиці (зокрема американській), вкрай актуальними є програми, що стимулюють відкриття власної справи для ветеранів або навчання для цього.

У серпні 2017 року в США налічувалося близько 20,5 млн. ветеранів, майже 75 % ветеранів проходили службу під час військових конфліктів. Близько 50 % ветеранів належать до працездатного населення (6,4% від загальної кількості працездатного населення країни). Тому проблема їх соціально-економічної адаптації, зокрема через створення та ведення власної справи у Сполучених Штатах, є важливим питанням повернення до цивільного життя. При цьому близько 12% загальної кількості американських ветеранів вже мають власний бізнес. Окрім цього, 25 % воїнів, які служили в Іраку та Афганістані, висловили бажання започаткувати свою власну справу [6].

Сьогодні в США вирішенням соціально-економічних проблем ветеранів займається низка міністерств та федеральних агенцій. Обслуговуванням потреб колишніх військовослужбовців опікується Міністерство ветеранів США, яке має бюджет близько 180 млрд. доларів та 380 тис. осіб персоналу. Цей державний орган координує свою діяльність із Міністерством оборони та Міністерством охорони здоров'я та соціального забезпечення США. При цьому, при втіленні окремих напрямків політики підтримки ветеранів, міністерство співпрацює зі спеціалізованими федеральними агенціями. Освітні ініціативи у сфері підприємництва також підтримує Міністерство ветеранів США, яке оплачує навчальні курси, запропоновані Центром розвитку малого бізнесу (SBDC) зі створення бізнес-планів, підтримки експорту та імпорту, допомоги з аналізом ринку тощо. Скористатися освітніми можливостями можуть як ветерани, які планують почати власну справу, так і ті ветерани, які вже є власниками бізнесу. Також передбачена можливість повторного проходження курсів вищого рівня. Навчання підприємницької діяльності доповнює низка інших можливостей для навчання та працевлаштування [6].

Продовження російської агресії на сході України призводить до подальшого збільшення кількості демобілізованих бійців. В Україні вже сформувалась ціла соціальна каста, яка потребує психологічної реабілітації та соціально-економічної адаптації, що потребує поєднання зусиль влади, бізнесу, громадськості й самих ветеранів АТО з метою мобілізації обмежених ресурсів та максимального врахування інтересів усіх зацікавлених сторін щодо створення сприятливих умов для успішного повернення ветеранів до цивільного життя.

Створення власного бізнесу ветеранами може бути ефективним інструментом їх адаптації. І перше питання, яке потрібно вирішити в цьому напрямку – це розробка та формування освітніх програм спільними зусиллями громадськості, бізнесу та держави щодо ведення підприємницької діяль-



ності ветеранами АТО [6]. Важко оцінити значення для психологічної адаптації учасників бойових дій є їхнє вшанування та особливо вшанування пам'яті загиблих товаришів. У 1926 році Конгрес США прийняв резолюцію, яка закликала всі американські штати 11 листопада вшанувати ветеранів Першої світової війни, а 1 червня 1954 року це свято було перейменовано в День ветеранів і з цього моменту присвячувався ветеранам усіх війн США.

День Пам'яті (*англ.* Memorial Day) - національний день пам'яті США, який відзначають щорічно в останній понеділок травня. Він присвячений пам'яті американських військовослужбовців, загиблих у всіх війнах і збройних конфліктах, в яких США коли-небудь брали участь. В цей день американці відвідують кладовища і військові меморіали; прапор США приспущено до полудня за місцевим часом. Багато американців вважають День поминання фактичним початком літа. Традиційно він супроводжується сімейними заходами, пікніками і спортивними подіями.

Пенсійне забезпечення громадян США, звільнених з дійсної військової служби є складовою державної системи соціального захисту військовослужбовців і один з основних елементів їх матеріального стимулювання та соціальної реабілітації. Американська система пенсійного забезпечення військовослужбовців є комплексною і включає власне військову пенсію, пенсію за програмою федерального соціального страхування і особисті відрахування військовослужбовців на персоналізовані пенсійні рахунки. За оцінками експертів міністерства праці США, завдяки такій схемі пенсійного забезпечення військовослужбовці в даний час являють собою найбільш соціально захищену професійну групу населення в країні.

Військові пенсіонери та члени їх сімей мають право безкоштовного використання соціальної інфраструктури військових баз: військових готелів та кемпінгів, пільгових магазинів, центрів підтримки сім'ї та дитячих центрів, спортивних комплексів і полів для гольфу. Для використання пільг достатньо пред'явлення спеціальної «ідентифікаційної карти військового пенсіонера». Відповідно до американського законодавства військові пенсіонери мають також істотні податкові пільги. Всі виплати, які одержуються пенсіонерами від Міністерства ветеранів, звільняються від сплати прибуткового податку. До цих виплат відносяться допомога для отримання освіти, підвищення кваліфікації, гранти, продовольчі виплати та пенсії по інвалідності.

В цілому організація пенсійного забезпечення громадян Сполучених Штатів Америки, звільнених з дійсної військової служби, сприяє високій привабливості і перспективності служби у національних збройних силах і збереженню в них найбільш підготовлених фахівців, а також сприятливо впливає на морально-психологічний стан особового складу.

**Висновки.** Досвід соціальної реабілітації військових зарубіжних країн, що переживають ПТСР є важливим і необхідним для використання в Україні, особливо в частині підтримки державою різноманітних форм надання психологічної допомоги учасникам бойових дій. Це можуть бути заходи й інститу-

ції, що створені чи проводяться органами державної влади, комунальні заклади, створені органами місцевого самоврядування, заклади громадських організацій та структури створені самими учасниками війни на сході України. Найбільш оптимальними і дієвими є такі форми надання посттравматичної допомоги: участь у ветеранських клубах, групи психологічної самопомоги, відкриття власної справи та навчання, належна увага держави по вшануванні загиблих героїв та допомога інвалідам, родинам загиблих, належні соціальні гарантії. Держава всіма інституціями і механізмами має сприяти поверненню до мирного життя тим, хто пішов її боронити. При цьому значна увага має приділятися тим військовим профі, хто все таки хоче повернутись на службу у ЗСУ – їх потрібно виявляти і повертати у стрій, на роботу у військові училища або воєнкомати, на військові кафедри, школи (викладачі військової підготовки, учителі, вихователі у військових ліцеях тощо). Їх досвід участі у бойових діях є цінним для обороноздатності країни, для національно-патріотичного виховання молоді і загалом всієї нації.

Українські військові фахівці, що пройшли бойові дії вже мають попит на ринку праці у європейських країнах як фахові інструктори, а в Україні вони часом не знаходять собі роботи. Для багатьох країн, агресивний синдром радянської імперії Росії становить реальну загрозу і їм потрібні досвідчені фахівці, що пройшли східний фронт. Робота з соціальної реабілітації військових та переселенців, що потерпають від ПТС має бути комплексною, задіяні всі інститути громадянського суспільства та влади, але під координуючим впливом державних органів влади. Ветерани АТО є активною суспільною групою, що чутливо реагує на соціальну несправедливість, що теж варто враховувати у державній політиці та у заходах з питань національної безпеки.

### Список використаних джерел

1. Бедратенко О. Від рядового до доктора наук – як США створюють найкращу армію світу. Голос Америки // «Ветерани.UA». Режим доступу: <http://veterano.com.ua/novini/6966-vid-ryadovogo-do-doktora-nauk-yak-ssha-stvoryuyut-najkrashchu-armiyu-svitu>.

2. Вельтищев Д. Ю. Острые стрессовые расстройства: факторы прогноза и профилактики затяжного течения. Социальная. и клиническая психиатрия, 2010, № 2, С. 48–51.

3. Ворона П. В., Ворона Л. І. Посттравматичний синдром викликаний зоною АТО та особливості його подолання: педагогіко-психологічні аспекти // Імідж сучасного педагога, Вип. 9 (168), 2016, С. 49-53.

4. Куклін Д. Війна з собою. Режим доступу: [www.korydor.in.ua](http://www.korydor.in.ua).

5. Лазебная Е. О. Преодоление психологических последствий воздействия экстремального (травматического) стресса : посттравматическая стрессовая адаптация. Психология адаптации и социальная среда: современные подходы, проблемы, перспективы. Л.Г. Дикая, А.Л. Журавлева (ред.); ИП РАН, Москва, 2007, с. 561–575.

6. Ліпиріди О. Бізнес-освіта для ветеранів АТО. Зарубіжний досвід // Режим доступу: <https://ua.112.ua/mnenie/biznes-osvita-dlia-veteraniv-ato-zakhidnyi-dosvid>

425555.html.

7. Малкина-Пых И. Г. Экстремальные ситуации. Эксмо, Москва, 2005, 960 с.

8. Матяш М. М., Худенко Л. І. Український синдром: особливості посттравматичного стресового розладу в учасників антитерористичної операції// Український медичний часопис: актуальні питання клінічної практики. – № 6 (104) – XI/XII 2014 р. – [режим доступу]: <http://www.umj.com.ua/article/81802/ukrainskij-sindrom-osoblivosti-posttravma-tichnogo-stresovogo-rozladu-v-uchasnikiv-antiteroristichnoi-operacii>.

9. Ми пережили: техніки відновлювання для сімей, військових, цивільних та дітей / Психологічна кризова служба ГО «Українська асоціація фахівців з подолання наслідків психотравмуючих подій»; За наук. ред. Г. Циганенко. – Інститут соціальної та політичної психології НАПП України. – К. – 200 с.

10. Обласна комплексна програма соціального захисту і соціального забезпечення населення області на 2013-2020 роки / Полтавська обласна рада // Режим доступу: <https://docs.google.com/viewer?url=http://oblrada.pl.ua/ses/6/31/1.pdf>.

11. Панченко Д. И. Избранные вопросы фронтовой невропатологии. Военно-санитарное упр. 4-го Укр. фронта, 1944, 112 с.

12. Петлюра С. В. Статті / Упоряд. О. Климчук; – К.; Дніпро, 1993. – 341 с.

13. Ромек В. Г., Конторович В. А., Крукович Е. И. Психологическая помощь в кризисных ситуациях. Речь, Санкт-Петербург, 2005, 256 с.

14. Тарабрина Н. В. Основные итоги и перспективные направления исследований посттравматического стресса. Психологический журнал, 2003, № 24 (4): 5–19.

15. Україні на задрість: Як в США реабілітують ветеранів. Корреспондент.net, 23 лютого 2015 року. Режим доступу: <https://korrespondent.net/world/3482506-ukrayne-na-zavyst-kak-v-ssha-reabylytyruuit-veteranov>.

16. Хрипливий І. Синдром АТО / Експеримент // Режим доступу: <http://experyment.com.ua/sindrom-ato/>.

## References

1. Bedratenko, O. "From ordinary to doctor of sciences - how the US creates the best army of the world. Voice of America." *Veterans.UA*. Available to: <http://veterano.com.ua/novini/6966-vid-ryadovogo-do-doktora-nauk-yak-ssha-stvoryuyut-najkrashchu-armiyu-svitu>. Accessed: 28 Feb. 2018.

2. Veltishev, D.Yu. "Acute stress disorder: factors of prognosis and prevention of prolonged flow." *Social and Clinical Psychiatry* 2 (2010): 48-51. Print.

3. Vorona, P.V. and Vorona, L.I. "Posttraumatic syndrome caused by the zone ATO and peculiarities of its overcoming: Pedagogical-psychological aspects." *Image of the modern teacher* 9 (168) (2016): 49-53. Print.

4. Kuklin, D. *War with you*. Available to: [www.korydor.in.ua](http://www.korydor.in.ua). Accessed: 28 Feb. 2018.

5. Lazebna, E.O. *Overcoming the psychological consequences of the impact of extreme (traumatic) stress: post-traumatic stress-adaptation. Psychology of adaptation and social environment: modern approaches, problems, perspectives*. Moscow: IP RAS, 2007. Print.

6. Lipiridi, O. *Business education for ATO veterans. Foreign experience*. Available to: <https://eng.112.ua/mnenie/biznes-osvita-dlia-veteraniv-ato-zakhidnyi-dosvid-425555.html>. Accessed: 28 Feb. 2018.

7. Malkina-Pychy, I.G. *Extreme situations*. Moscow: Eksmo, 2005. Print.

8. Matiash, M.M. and Khudenko, L.I. "Ukrainian syndrome: features of post-traumatic stress disorder in participants of the antiterrorist operation." *Ukrainian Medical Journal: Current Issues of Clinical Practice* 6 (104) - XI / XII (2014). Available to: [//www.umj.com.ua/article/81802/ukrainian-syndrome-osoblivosti-posttravma-tichnogo-stresovogo-rozlada-v-uchasnikiv-antiteroristichnoi-operatsii](http://www.umj.com.ua/article/81802/ukrainian-syndrome-osoblivosti-posttravma-tichnogo-stresovogo-rozlada-v-uchasnikiv-antiteroristichnoi-operatsii). Accessed: 28 Feb. 2018.

9. Tsiganenko G. (Ed.) *We survived: recovery techniques for families, military, civil and children / Psychological crisis service of the NGO "Ukrainian Association of Specialists on the Consequences of Traumatic Events"*. Kyiv: Institute of Social and Political Psychology of NAPP of Ukraine. Print.

10. *Region Integrated Program of Social Protection and Social Security of the Region Population for 2013-2020*. Poltava Region Council. Available to: <https://docs.google.com/viewer?url=http://oblrada.pl.ua/ss/6/31/1.pdf>. Accessed: 28 Feb. 2018.

11. Panchenko, D.I. *Selected questions of the front neuropathology. Military exercises 4th Ukr. front, 1944*. Print.

12. Petlyura, S.V. *Article*. Kyiv; Dnepr, 1993. Print.

13. Romek, V.G., Kontorovich, V.A. and Krukovich, E.I. *Psychological assistance in crisis situations*. St. Petersburg: Speech, 2005. Print.

14. Tarabrina, N.V. "Main results and prospective directions of research of post-traumatic stress." *Psychological Journal* 24 (4) (2003): 5-19. Print.

15. *Ukraine in envy: How the United States rehabilitates veterans*. *Correspondent.net*, February 23, 2015. Available to: <https://correspondent.net/world/3482506-ukraine-na-zavyst-kak-v-ssha-reablytyruuit-veteranov>. Accessed: 28 Feb. 2018.

16. Khryplyvyi, I. "Syndrome ATO." *Experiment*. Available to: <http://experiment.com.ua/sindrom-ato/>. Accessed: 28 Feb. 2018.

---

---

**DOI: 10.5281/zenodo.1240797**

**УДК: 351.82**

*Husarov K., Senior Researcher of the Educational, Research and Production Center, National University of Civil Protection of Ukraine, Kharkiv*

## **SOME FEATURES OF STATE REGULATION OF PENDULUM MIGRATIONS IN UKRAINE**

*Features and perspectives of state regulation of pendulum migration processes in Ukraine are analyzed. The main reasons for the emergence of these processes in the country are investigated. The principles are proposed, according to which it is advisable to implement state regulation of the pendulum migration and combine the interests of economically active citizens with the interests of the state.*

**Keywords:** *state regulation, pendulum migration, economic activity.*